

Галина КАРПІНЧУК

УДК 82-6.161.09

З НОВИХ КОМЕНТАРІВ ДО ШЕВЧЕНКОВОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

У статті йдеться про видання «Епістолярій Тараса Шевченка» (Х.: Фоліо, 2020, кн. 1–2), висвітлено особливості впорядкування, новачії обох книг. Увагу зосереджено на коментарях, які вперше подано у виданні.

Ключові слова: листи Шевченка і до нього, автографи, коментарі, датування, особи й адреси, названі у листах.

У березні цього року з ініціативи заступника директора з наукової та видавничої діяльності Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка С. А. Гальченка вийшов друком «Епістолярій Тараса Шевченка» (Х.: Фоліо, 2020, т. 1–2). У новому виданні листи поета і до нього вперше зведено за хронологією в цілісний корпус. Видання укладено на основі шостого тому Повного зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах (К., 2003) і збірника «Листи до Тараса Шевченка» (К., 1993), у яких тексти листів надруковано за автографами, а в разі їх відсутності – за першодруками. У виданні «Епістолярій Тараса Шевченка» вперше за 90 років подано за автографами 32 листи до Шевченка, вилучені під час арештів поета у 1847, 1850 роках. У листах поета і до нього усунуто купюри.

Над коментарями до шостого тому Повного зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах (К., 2003) працювали В. Є. Шубравський, В. Л. Смілянська, М. М. Павлюк,

Н. П. Чамата, Т. М. Різниченко; збірник «Листи до Тараса Шевченка» (К., 1993) підготували і прокоментували В. С. Бородин, В. П. Мовчанюк, В. Л. Смілянська, М. М. Павлюк, Н. П. Чамата. Коментарі складаються з двох частин – текстологічного та реального коментаря. У виданні «Епістолярій Тараса Шевченка» (т. 1–2) частину коментарів скориговано та доповнено новими відомостями за працями О. В. Бороня, В. І. Дудка, В. Ю. Мельниченка, В. М. Яцюка та ін.

У текстологічній частині коментаря було змінено датування 9 листів, обґрунтоване у працях В. І. Дудка [13]. Зокрема, датою написання листа В. М. та Ф. М. Лазаревських до Т. Г. Шевченка прийнято липень–серпень 1847 р. замість січня 1848 р., лист солдатів-писарів до Шевченка передатовано із 23 липня на 22 липня 1857 р., лист Шевченка до М. Я. Макарова – із 7 лютого 1859 р. на 7 лютого 1860 р. тощо. Крім того, за новознайденим автографом листа Ф. М. Лазаревського до Т. Г. Шевченка з'ясовано дату цього послання – 3 травня 1848 р. (раніше лист датувався травнем 1848 р.). У корпус додано Шевченків лист до редакції газети (?), пропущений у шостому томі Повного зібрання творів у 12 т. Відновлено прийняте у Повному зібранні творів у 10 т. датування листа Шевченка до М. М. Лазаревського та С. С. Гулака-Артемівського від 5 листопада 1856 р. [8, 83–85]. На підставі нововиявленого автографа та додаткових міркувань О. В. Бороня з'ясовано адресанта листа до поета, датованого груднем 1847 р., – ним був художник О. П. Чернишов, а не урядник Оренбурзького козачого війська О. І. Чернишов, як припускав Л. Н. Большаков [6, 29–32; 4, 399], звужено поле пошуку адресата Шевченкового листа до невідомої (28 липня 1860 р.) [9, 59–68].

У реальній частині коментаря за шевченкознавчими працями В. І. Дудка вміщено пояснення про український журнал «Хата» (лист М. О. Максимовича до Т. Г. Шевченка від 1 грудня 1858 р.); відчитано згадку про білет у листі В. М. Білозерського до Т. Г. Шевченка від 16 березня 1860 р. – йдеться про квиток на випуск «Букваря южнорусского», виданий 31 грудня 1860 р.; встановлено осіб, згаданих в епістолярії – студента Петербурзької духовної академії М. Щербака (лист М. О. Максимовича до Т. Г. Шевченка від 1 грудня 1858 р.), управителя Палати державних маєтностей П. Л. Левдика (лист М. М. Лазаревського до Т. Г. Шевченка від 31 грудня 1860 р.) тощо. Із праць В. Ю. Мельниченка додано за сучасною нумерацією московські адреси, згадані в епістолярії поета, – адресу помешкання співробітника журналу «Русский вестник» Є. І. Якушкіна (лист Бр. Залеського від 18 вересня 1856 р.), фольклориста, історика, приятеля поета М. О. Максимовича (лист до поета від 15 листопада 1858 р.), письменника С. Т. Аксакова (лист М. С. Щепкіна до Т. Г. Шевченка від 6 лютого 1858 р.) [23, 10; 24, 253, 264]. За дослідженнями В. М. Яцюка подано уточнення до малярських творів Шевченка, адреси петербурзьких фотоательє, про які йдеться у посланнях [28; 29].

Науковий редактор видання О. В. Бороня прокоментував запис поета із листа до А. І. Лизогуба від 29 грудня 1849 р. про рисунок гарнадера, розширив відомості про переклад «Слова о полку Игоря» Н. Гербеля (лист Т. Г. Шевченка до А. О. Козачковського від 14 квітня 1854 р.), встановив адресу художньої крамниці, про яку писав Шевченко у листі до М. М. Лазаревського від 8 жовтня 1856 р. [7, 61–63].

Під час підготовки епістолярію до друку вдалося також з'ясувати осіб, названі у посланнях до Шевченка від В. М. Рєпніної (листи від 10 жовтня 1844 р., між 10 січня і 22 лютого 1845 р.), А. І. Лизогуба (лист від 7 січня 1848 р.), М. О. Мак-

симовича (лист від 1 грудня 1858 р.), М. О. Осипова (лист із датою: грудень 1855 р. – березень 1856 р.).

Зокрема, в листі до Т. Г. Шевченка від 10 жовтня 1844 р. В. М. Рєпніна інформувала поета про отримання білетів і відбитків із 3 гравюр з альбому «Живописна Україна», свою участь у їх розповсюдженні. «Хоть бы удалось для Вас сделать что-нибудь. В Полтаве мисс Засс и Белавин, хороший мне знакомый, обещаются хлопотать; в Одессе также будут. Из других мест не имею еще ответов. В пятницу буду писать графу Головкину, любителю хорошего», – повідомляла княжна [14, 80–81]. П. В. Жур з'ясував, що у листі йдеться про начальницю полтавського інституту благородних дівичь С. І. Засс і Я. Г. Белавіна, «чиновника палати державних маестностей» [16, 82]. Серед знайомих В. М. Рєпніної в Одесі були історик О. С. Стурдза та військовий, художник, літератор Я. П. де Бальмен. Не прокоментованою у виданні «Листи до Тараса Шевченка» (1993) залишилася особа графа Головкина. В. М. Рєпніна могла звернутися до Юрія Олександровича Головкина (1762–1846) – сенатора, дійсного таємного радника, почесного члена Петербурзької академії наук, власника земель на Харківщині. У 1834–1846 роках Ю. О. Головкин обіймав посаду куратора Харківської шкільної округи. У перші роки призначення на посаду активно долучився до організації, покращення наукового і матеріального рівня університету. За спогадами сучасників, відзначався ліберальними поглядами, жив переважно у Петербурзі й за кордоном, що сприяло збільшенню автономії харківських навчальних закладів [2, 273–305; 10, 329–330].

Наприкінці листа до Шевченка, написаного між 10 січня і 22 лютого 1845 р., В. М. Рєпніна передала прохання вихованки Рєпніних Глафіри Псьол про те, щоб Шевченко купив якісних пензлів для завершення олійного портрета князя М. Г. Рєпніна. У коментарі до послання не витлумачено особу Степана Васильовича Василевського, від якого Шевченко мав отримати гроші на придбання пензлів. Очевидно, йдеться про Васильєвського (Василевського) Степана Васильовича (1778 – не ран. 1841) – співробітника Імператорської публічної бібліотеки у 1812–1841 рр. (нині – Російська національна бібліотека), титулярного радника (із 1816 р.). За дорученням міністра народної освіти С. С. Уварова, 7 липня 1838 р. С. В. Василевський був направлений у Чернігівську і Полтавську губернії для інспекції навчальних закладів. За наказом Миколи I від 17 травня 1841 р., Василевський був переведений на службу в Гофінтендантську контору в Петербург. Як відомо, М. Г. Рєпнін до 1834 р. обіймав посаду губернатора Чернігівської і Полтавської губерній, був родичем С. С. Уварова (їхні дружини Варвара і Катерина з роду Розумовських – рідні сестри), відповідно Рєпніни могли знати Василевського через Уварових або за місцем його служби в Петербурзі чи українських землях [25, 60; 27].

7 січня 1848 р. близький приятель поета, власник містечка Седнів А. І. Лизогуб писав Шевченкові із Одеси в Орську фортецю: «Глафіра (Псьол – Г. К.), дякують Господа, здорова, а сестра її Татьяна Івановна усе недужа, і тепер стало їй гірше, живе вона у Києві, Цецурін лічить, та все нема лучче. Видно, Богу угодно, щоб вона, бідна, страждала; така Його свята воля, нехай так і буде. Я такої віри, що Бог усе робить ік луччому» [14, 133]. Згаданий лікар – це Цицурін Федір Степанович (1814–1895) – український терапевт і епідеміолог, доктор медицини, професор-терапевт медичного факультету Київського університету Св. Воло-

димира, у 1847–1850 роках – декан цього ж факультету, президент Варшавської медико-хірургічної академії (1857–1861). У 1844 р. Ф. С. Цицурін заснував у головному корпусі Київського університету кафедру терапії та відкрив при закладі терапевтичну клініку на 16 ліжок [12, 101].

На засланні Шевченко листувався з художником-портретистом М. О. Осиповим, який знав про долю поета від родини Ф. П. Толстого, клопотався про його звільнення. У листі за грудень 1855 – березень 1856 р. М. О. Осипов повідомляв про себе: «Государь назначил меня в Калужскую стрелковую дружину поручиком, она находится теперь в Крыму на аванпостах, нужно сказать, что дружина эта в настоящее время образцовая. Князь Кочубей вооружил ее на свой счет штуцерами. Я выехал из Петербурга 27 ноября, морозы в дороге доходили до 30, я простудился и принужден был слечь в Курске» [14, 229]. Як ідеться в коментарі до листа у виданні епістолярію 1993 р., через великі втрати у кримській війні «Микола I протягом 1855 р. тричі оголошував призов у народне ополчення (29 січня, 31 липня і 16 вересня), утворене з усіх станів суспільства. ... Це погано навчене й недостатньо озброєне військо (кошти на спорядження вносили нерідко приватні особи) не було здатне брати участь у боях і несло переважно гарнізонну службу в близьких тилах війська» [22, 241]. Згаданий у листі М. О. Осипова князь Кочубей – це предводитель полтавського дворянства, дійсний статський радник, чиновник з особливих доручень при міністрі внутрішніх справ (з 1852 р.) Сергій Вікторович Кочубей (1820–1880). У 1853 р. він був відправлений до Смоленська [17, 195], сусіднього із Калузькою губернією міста, працював чиновником з особливих доручень при смоленському генерал-губернаторі. Наступного року переведений у Міністерство внутрішніх справ [20, 547], брав участь у кримській війні. Флігель-ад'ютант Миколи I, полковник (з 1855 р.), генерал-лейтенант (із 1868 р.) В. І. Ден про С. В. Кочубея і М. О. Осипова згадував так: «Не зная, где мне придётся встречать этот год [1856 р. – Г. К.], я на всякий случай запасся в Харькове двумя бутылками шампанского. В одиннадцать часов вечера я приехал, сколько могу припомнить, на станцию Водологи; тоска сильно овладела мной, но я бодрился... приказал как можно лучше осветить комнату, подать ужинать и вино, позвал смотрителя и спросил его: “Нет ли проезжающих, которых бы я мог пригласить встретить со мной Новый год”; оказалось, что в соседней комнате спал господин Осипов, художник-живописец, но по случаю военного времени – променявший палитру на саблю и ехавший вступить в ряды Калужского ополчения, в дружину князя С. В. Кочубея. Я приказал его разбудить и покорнейше просить ко мне; он оказался очень приятным человеком, впоследствии я его встречал в Крыму, и он даже снимал с меня портрет для Кочубея» [18, 120–121].

Після повернення із заслання Шевченко розпочав підготовку до друку нового видання поезій. Восени 1858 р. поет дізнався, що його твори, заборонені до розповсюдження в Росії, мають з'явитися в лейпцизькій друкарні В. Гергарда і звернувся до начальника Третього відділу В. А. Долгорукова засвідчити, що ніяких рукописів за кордон не передавав. Серед Шевченкових друзів про підготовку закордонного видання знав, зокрема, і М. О. Максимович: «Чув я, що якийсь паливода навіжений там за гряницею тобі підпакоств... Ну, да твоя ж збірка вийшла би із-під тутешньої цензури. Нехай би хоть сам ясновельмож-

***** Melvrennik Clim *****

ний шеф жандармів процenzував із своїми багатоочитими архіянголами... Не все ж у тебе таке, що не можна пропускати; половина більша такого, що і ваш гасило Мацкевич, і московський Безсомикін підпишуть: "Печатать позволяется!"», – міркував він у листі до поета від 1 грудня 1858 р. [15, 128]. У той час до Петербурзького цензурного комітету входив Давид Іванович Мацкевич (1819–1859) – посаду цензора він обіймав із 21 січня 1857 р. до дня смерті 25 листопада 1859 р. У виданні «Епістолярій Тараса Шевченка» (2020, т. 2) з'ясовано особу Безсомикіна. Йдеться про Івана Івановича Безсомикіна (Бессомикіна) (1801–1882) – перекладача, співробітника «Московского телеграфа» і «Земледельческого журнала» (1837–1844) [3, 429], викладача, цензора Московського цензурного комітету від 5 січня 1855 р. до 4 червня 1871 р. [11, 420]. І. І. Безсомикін виявляв особливу пильність до матеріалів, поданих на розгляд комітету. Письменник І. С. Аксаков у листі до О. І. Герцена (1-ша пол. травня 1858 р.) так відгукнувся про нього: «"Молве" назначили цензора Безсомыкина. Хорош цензор, которого, как известного труса, приставляют к газете в качестве палача! С Безсомыкиным издавать срочную газету не было никакой возможности. В 1-м же моем №-ре он вычеркнул более половины: авторы не согласились на искажение статей. Безсомыкин объявил, что он будет каждый № газеты (заметьте еженедельной) вносить в цензурный комитет...» [1, 35]. Як відомо, дозвіл на друк Шевченкових творів видав С. М. Палаузов. Попри сподівання, поетові дозволили опублікувати тільки вже відомі твори з попередніх видань 1840 р. і 1844 р., поеми «Гамалія», «Гайдамаки», поезії, вміщені в альманахах «Ластівка» (1841), «Молодик» (1843, ч. 2), збірнику «Записки о Южной Руси» (1857, т. 2).

Під час упорядкування нового видання епістолярію Шевченка вдалося ідентифікувати адресу, подану в листі М. І. Костомарова до поета від 13 березня 1847 р.: «Киев / ст[арый] гор[од] д[ом] Менькина близ ц[еркви] Андр[еевской]» Марта 13. 1847. Йдеться про будинок канцеляриста Київської казенної палати Менькіна Миколи Феодосійовича (1815–?). Будівля розташовувалася на Трьохсвятительській, 14. Із березня 1847 р. тут винаймав помешкання М. І. Костомаров разом із матір'ю: «Квартира эта отличалась превосходным видом, с галереи открывался прекрасный пейзаж: внизу расстилался Подол, далее – светлая полоса Днепра, а за нею – обширная понорама лугов и лесов. Дом этот, деревянный, был только что отстроен», – згадував М. І. Костомаров [19, 480].

У коментарях до видання «Епістолярій Тараса Шевченка» скориговано роки народження і смерті низки осіб, з-поміж яких – лікар, помічник управителя Нижньоновгородської удільної контори Г. В. Кебер (1821–1873) [26, 22], генерал-майор, голова Оренбурзької прикордонної комісії М. В. Ладигенський (1803–1875) [21, 332], польський політичний заслонець, учасник Каратауської експедиції 1851 р. Л.-М. Турно (бл. 1823–1899) [30, 75, 89] та ін. У «Шевченківській енциклопедії» ці дати відсутні або подані неточно. Наприклад, датою народження Л.-М. Турно у шостому томі видання зазначено бл. 1805 р. [5, 334].

Видання розкриває епістолярний діалог поета з друзями, знайомими, офіційними установами впродовж 22 років – від 15 листопада 1839 р. (дата найранішого відомого листа поета, адресованого братові Микиті Шевченку) і до березня 1861 р. (останні послання надійшли до Шевченка вже після його смерті).

В обох томах подано 238 приватних листів адресанта (разом із його приписками в листах інших осіб), 15 офіційних листів та ділових паперів, 4 колективні листи з підписом поета, а також 242 послання до нього та 8 офіційних листів. Коментарі, покликані поглибити розуміння епістолярних текстів, враховують напрацювання шевченкознавства останніх років, містять нову розшукану інформацію, вивірені фактографічні дані.

Список використаної літератури

1. Аксаков Иван Сергеевич. Материалы для жизни и творчества. Вып. 3: в 2 ч. Ч. 2. 1857–1860 / [Сост. С. В. Мотин, И. И. Мельников, А. А. Мельникова; под ред. С. В. Мотина]. – Уфа, 2011. – 308 с.
2. Багалея Д. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам. С приложением портретов и планов: у 2 т. Т. 2 (с 1815 – по 1835 г.). – Х.: Паровая типография и литография М. Зильберг и С–вья, 1904. – IV, 973 с.
3. Белинский В. Г. Т. 13. Dubia. Указатели / АН СССР, Ин-т русской л-ры (Пушкинский дом); редкол.: Н. Ф. Бельчиков, Д. Д. Благой, Б. И. Бурсов и др., ред.-сост. Ф. Я. Прейма. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1959. – 826 с.
4. Большаков Л. Н. Літа невольничі: книга пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. – К.: Дніпро, 1971. – 425 с.
5. Большаков Л. Турно Людвіг Зигмунтович // Шевченківська енциклопедія: у 6 т. Т. 6. Т–Я / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2015. – С. 334–335.
6. Боронь О. З нових шевченкознавчих розшуків // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – К., 2017. – Т. XI/XII. – С. 29–32.
7. Боронь О. Магазин фарб „коло Академії художеств“ (із коментарів до Шевченкового листа від 8 жовтня 1856 року) // Слов і Час. – 2019. – № 7. – С. 61–63.
8. Боронь О. Про датування Шевченкового листа до М. Лазаревського і С. Гулака-Артемівського від листопада 1856 року // Слово і Час. – 2019. – № 11. – С. 83–85.
9. Боронь О. Шевченків лист до невідомої: проблема адресата // Слово і Час. – 2019. – № 10. – С. 59–68.
10. Головкин Юрий Александрович // Федорченко И. Императорский дом. Выдающиеся сановники. Энциклопедия биографий: в 2 т. Т. 1. – Красноярск: Бонус; М.: Олма-Прес, 2013. – С. 329–331.
11. Гринченко Н. А., Патрушева Н. Г. Цензоры Москвы: 1804–1917. Аннотированный список // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 44. – С. 409–433.
12. Дземан М. І. Матеріали щодо історії становлення традицій клінічного викладання внутрішньої медицини в Університеті Святого Володимира. Ч. 2 // Практикуючий лікар. – 2016. – Т. 5. – № 3. – С. 99–115.
13. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії: до 200-річчя Тараса Шевченка 1814–2014. – К.: Критика, 2014. – 414 с.
14. Епістолярій Тараса Шевченка: у 2 кн. Кн. 1. 1839–1857 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; передм. М. Х. Коцюбинської; упоряд. С. А. Гальченка, Г. В. Карпінчук; відп. ред. О. В. Боронь; комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка та ін. – Х.: Фоліо, 2020. – 635 с. – Бібліотека української літератури.
15. Епістолярій Тараса Шевченка: у 2 кн. Кн. 2. 1857–1861 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; упоряд. С. А. Гальченка, Г. В. Карпінчук; відп. ред. О. В. Боронь; комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка та ін. – Х.: Фоліо, 2020. – 667 с. – Бібліотека української літератури.
16. Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. – К., 1985. – 434 с.

17. Заметки и дневники Л. В. Дубельта / Публ. вступ. ст. и примеч. М. В. Бокариуса, Ф. М. Лурье, М. В. Сидоровой // Российский Архив: история Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 1995. – Т. VI. – С. 106–335.
18. Записки генерал-лейтенанта Владимира Ивановича Дена. – СПб., 1890. – Приложение к журналу «Русская старина». – 198 с.
19. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и авт. предисл. В. Замлинский. – К.: Изд-во при КГУ, 1989. – 736 с. – Памятники исторической мысли Украины.
20. Кочубеи // Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 2. Е–К. – К.: Типография Т-ва Г. Л. Фронцкевич и К°, 1910. – С. 524–570.
21. Культурное наследие России. Биографический справочник / Уральский гос. ун-т; сост. В. Ю. Софронов. – Екатеринбург, 2008. – 635 с.
22. Листи до Тараса Шевченка / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; упоряд. та комент. В. С. Бородин, В. П. Мовчанюка, В. Л. Смілянської, М. М. Павлюка, Н. П. Чамати; ред. тому В. С. Бородин. – К.: Наукова думка, 1993. – 384 с.
23. Мельниченко В. «Марусенька на Україні, а я собі на чужині» // Слово Просвіти. – 2015. – 1–7 жовт. – С. 10.
24. Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М.: ОЛМА-ПРЕС, 2006. – 655 с.
25. Черейский Л. А. Пушкин и его окружение / АН СССР, Отделение литературы и языка, Пушкинская комиссия; отв. ред. В. Вацуро; 2-е изд., доп. и перераб. – Л., 1988. – 544 с.
26. Чижова Е. А., Светозарский С. Н. Немецкие имена в Нижегородской медицине // Медицинский альманах. – 2014. – № 1 (31). – С. 21–23.
27. Эльзон М. Д. Васильевский Степан Васильевич // Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры: биографический словарь / [Редкол.: Л. О. Шилов (главн. ред.) и др.]. – Санкт-Петербург: Изд-во Российской нац. б-ки, 1995. – Режим доступа: http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=317.
28. Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації / Ред. В. Козирський. – К.: РАДА, 2003. – 368 с.: іл.
29. Яцюк В. Тарас Шевченко і світ фотографії. Альбом-монографія / Ред. О. Федорук. – Київ: Критика, 2019. – 232 с., 235+1 іл.
30. Markiewicz A. Życie Ludwika Turno – na podstawie dokumentów i opracowań // Zesłaniec. – 2010. – № 43. – С. 75–91.

Summary. Karpinchuk G. V. About new comments to Shevchenko's epistolary. This article focuses on edition "The Epistolary of Taras Shevchenko" (Kharkiv: Folio, 2020, vol. 1–2). Specificities preparation of book, innovations of both volumes are highlighted. In particular, attention is drawn to the comments that first wrote in this edition of poet's correspondence.

Key words: Shevchenko's correspondence, autographs, comments, dating, persons and addresses named in the letters.

